
hem veel te voorzichtig geworden. In de inleiding van de bundel *Van kansel tot barak* had de volgende zin bij hem bedenkingen opgeroepen:

Na de oorlog is er gesproken van ‘kerkelijk verzet’, maar of de kerken als instituten zich verzet hebben in de oorlog blijft een punt van discussie.⁴

Voor Snoek behoorde verzet tegen onrecht tot het wezen van de kerk. Hij ontkende het grijs niet, maar was uiterst beducht om kerkgeschiedenis in dat grijs te laten opgaan. Nog liever de stelling dat in de beste momenten van het verzet de ware kerk tot uitdrukking was gekomen dan een relativering van eigen getuigenis op beslissende momenten. In ons antwoord aan Johan Snoek hebben Harinck en ik ons standpunt in deze kwestie als volgt uiteengezet:

Het is onomstreden dat het kerkelijk spreken tegen Hitler er is geweest, en het verzet (waar je zelf deel van uitgemaakt hebt). De keerzijde van de accommodatie was er echter óók, met name tot de omslag in 1942-1943. Nu de archivering van de na-oorlogse rechtspleging open is gesteld voor onderzoek wordt dat in alle bitterheid duidelijk. Je kunt niet enkel meer spreken van het verzet van bijvoorbeeld de Nederlandse Hervormde Kerk (Touw), de andere kant maakt eveneens deel uit van de geschiedenis. Vandaar in het *Jaarboek* aan gereformeerde zijde de aandacht voor Van der Vaart Smit. In morele zin heeft het verzet tegen het nazisme blijvende meerwaarde ten opzichte van accommodatie en collaboratie. *Historisch* dient echter ook die andere – grijze en soms zelfs zwarte – kant te worden meegewogen.⁵

De vraag blijft: hoe kunnen die grijze en soms duistere kanten in de kerkgeschiedenis worden verdisconteerd? Is het mogelijk om dat te doen zonder te belanden in de door Snoek verfoeide morele nivellering? Het onderstaande artikel verkent deze vragen aan de hand van een voorbeeldcasus: een hervormde gemeente in oorlogstijd. Aan het einde van deze beschouwing zal ik terugkomen op de vraag van Johan Snoek.

Een vrijzinnige dorpsgemeente

In 1936 nam Lambertus Christiaan ten Bruggenkate (1902-1967), hervormd predikant te Dwingeloo, een beroep aan naar de vrijzinnige gemeente Klooster Ter Apel in de Zuidoosthoek van de provincie Groningen. Het kiescollege van Ter Apel had via de burgemeester informatie ingewonnen in het Drentse brinkdorp.

⁴ *Van kansel naar barak. Gevangen Nederlandse predikanten en de cultuur van herinnering* (Jaarboek voor de geschiedenis van het Nederlands protestantisme na 1800, jrg. 19, onder redactie van G. Harinck en G.J. van Klinken), Zoetermeer 2011, 8 (inleiding).

⁵ G. Harinck en G.J. van Klinken aan J.M. Snoek, Amsterdam 29 maart 2012.